

СТРАТЕГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ

Колот А.М.

Стаття присвячена науковому обґрунтування стратегічних передумов формування сучасної соціальної політики та забезпечення стійкого розвитку. Проаналізовано причини невдач у соціально-трудовій сфері. Акцентовано на необхідності гармонізації системи суспільних відносин, розбудови моделі реального економічного прогресу та соціальної динаміки.

Ключові слова: соціальна політика, стійкий розвиток, соціально-трудова сфера, гармонізація суспільних відносин.

Нинішня реальність в Україні є такою, що на «полі» соціальної політики і практики її реалізації відбуваються багатовекторні, суперечливі зміни, зміни, які далеко не завжди мають внутрішню логіку. Вважаємо, що без інноваційних методів освоєння соціального простору досягти стійкого розвитку економіки і суспільства практично не можливо. Таке твердження є справедливим попри те, що соціально-трудова сфера України в цілому і особливо суто соціальна її складова усі останні роки перебувала в полі зору державних органів, інших суб'єктів громадянського суспільства. Недостатньо, але обсяги її фінансування все ж таки збільшувалися. Реальністю є імплементація певних важелів, інструментарію впливу держави на соціально-трудова сферу, що їх успішно використовують країни Заходу вже не одне десятиліття. Проте ситуація на краще не змінилася, очікуваних результатів не досягнуто. В основі соціальної політики, що розроблялася і втілювалася останніми роками, чимало догм, хибних постулатів і міфів, які заперечуються результатами незалежних наукових досліджень та реальною практикою. Вирішення проблем часто лежить у зовсім іншій площині, ніж це розуміють владні структури та суб'єкти громадянського суспільства.

Так, із самого початку ринкових трансформацій і дотепер на соціальну сферу поширюють суто ліберальну концепцію. Але робити це без створення економічних, правових, організаційних передумов розвитку державно-приватного партнерства в соціальній сфері, без задіяння нових організаційно-економічних механізмів функціонування соціальних інститутів означає свідомо чи несвідомо продукувати відносини, які неминуче спричиняють деградацію соціальної сфери, що власне й сталося в Україні. За індексом розвитку людського потенціалу Україна посідає нині 69 місце у світі. Рейтинг країни знизився на три позиції навіть у порівнянні з 2005 роком.

Значна частка існуючих інститутів соціальної сфери за своєю формою є державними. За організаційно-економічними і передусім фінансовими механізмами функціонування в них домінують відносини, характерні для Європи першої чверті ХХ століття. Подвійні стандарти, які де-факто стали нормою соціального розвитку, змушують населення України жити одночасно у двох вимірах, паралельних світах. Правові засади одного виміру закріплені Конституцією (проголошення соціальної держави, права на працю, освіту, охорону здоров'я, достатній життєвий рівень тощо) та ратифікованими Україною міжнародними нормами (конвенціями, хартіями, кодексами і т.ін.), які існують здебільшого де-юре. Інший вимір — це той, у якому реально протікає життєдіяльність людей, відтворюється трудовий потенціал, формується рівень життя більшості населення і в якому де-факто діють інші норми, стандарти, принципи, права, обов'язки. Так, наприклад, попри проголошені в Конституції України права людини на безоплатні доступні медичні послуги, держава спромоглася розколоти систему охорону здоров'я на три сектора — формально безкоштовний, а не формально здебільш платний з низькою якістю медичних послуг; платний з відносно високою (однак, не гарантованою) якістю і той, що обслуговує так звану еліту за державний кошт на пристойному рівні.

Отже, на практиці маємо неприпустимий розрив між тим, що закріплено в законодавчих актах, декларується на найвищих щаблях влади, і тим, що фактично формується та відтворюється на «полі» соціальної політики. Очевидним є зміст відповіді на питання: «Чи може за таких умов соціальна політика в державі формуватися на зрозумілих, прозорих, обґрунтованих засадах та принципах,

бути справедливою і забезпечувати соціальну згуртованість?»).

В інтересах розбудови сучасної, адекватної реаліям сьогодення державної соціально-трудової політики слід позбутися певних міфів, які отримали «прописку» у свідомості багатьох політиків, представників владних структур реального сектору економіки і є на заваді формуванню передумов для стійкої соціальної динаміки.

Одна з хибних парадигм і міфів — це поширена думка, що з економічним зростанням автоматично створюються передумови і можливості для розв'язання існуючих проблем у царині соціального розвитку. Звідси випливає й міф, що всі проблеми соціальної сфери лежать у ресурсній площині, а інституціональні перетворення є другорядними.

За такого підходу логічним видається намагання оцінити досягнення в соціальній сфері економічними показниками, констатацією їхньої динаміки безвідносно до реальних змін соціального буття. При цьому здебільшого використовуються середньостатистичні показники, які не дають реального уявлення про соціальну нерівність, масштаби і глибину бідності, про деформації у розподільчих відносинах і доступ усіх верств населення до користування суспільними благами тощо.

На неприпустимість підміни показників соціально розвитку набором загальних економічних характеристик звертає увагу один з видатних економістів сучасності нобелівський лауреат Дж. Стігліц. «Ми дивилися на ВВП, — пише Дж. Стігліц, — як на показник, що доводить, як все гарно складається, але цей показник не зміг відповісти на запитання — наскільки довго може протриматися це зростання. Тому те, що розпочиналося як оцінка стану ринку, переросло у спосіб оцінки соціального розвитку, що докорінно невірно. Замість того, щоб концентруватися на товарах і послугах, які продукує економіка, влада має зосередитися на матеріальному добробуті людей, на оцінці їхніх доходів і споживання, одночасно на стані здоров'я і освітнього рівня».[1]

Неупередженими економічними дослідженнями доведено, а практичним досвідом підтверджено, що без активної соціальної політики, яка передбачає, зокрема, перерозподільчі заходи з боку держави, економічне зростання не є гарантією соціальної безпеки. І такі атрибути ринкових трансформацій, як значні масштаби і глибина бідності, маргіналізація багатьох верств населення, соціальна ізоляція, незгуртованість тощо, не будуть подолані і не самоусунуться лише за рахунок позитивної економічної динаміки.

Отже, економічне зростання ще не означає автоматичного прирощення показників соціального розвитку. До того ж слід наголосити на тому, що соціальний прогрес як наслідок нових матеріальних можливостей не може бути стійким, якщо одночасно не еволюціонують цінності, що лежать в основі концепції та практики гідної праці — свобода, рівність, безпека, гарантії захищеності, гідність людини праці.

В українському соціумі поширеною залишається думка, що природа соціальної політики пов'язана передусім із тим, що суспільство складається з економічно сильних та економічно слабких індивідів (домогосподарств), а інститутом, який має підтримувати слабких, створюючи умови для реалізації принципу соціальної справедливості, якраз і є соціальна політика. Таке трактування є звуженим, неповним і шкідливим. Це призводить до ототожнення соціальної політики із соціальним захистом або соціальним забезпеченням. Соціальна політика не може бути ефективною, якщо своїм об'єктом має виключно соціально вразливі верстви населення, які, безумовно, потребують уваги з боку держави і суспільства в цілому. Умови, необхідні для підтримки соціально уразливих груп непрацюючого населення, створюються зайнятими в суспільному виробництві, на яких можуть і повинні поширюватися заходи щодо їхньої соціальної підтримки та розвитку. Більше того, оскільки можливості реалізації соціальної політики залежать саме від сфери праці, то основою соціальної політики та соціального розвитку є саме соціально-трудова політика. Отже, соціальна політика стосується всього соціуму. На її полі перебувають і економічно сильні, і економічно слабкі.

Не має наукових підтверджень і поширена думка щодо необхідності двовекторності в реалізації соціальної політики, а саме, концентрації зусиль переважно на двох полюсах вікової піраміди населення країни — верхньому і нижньому. Сучасні виклики вимагають опрацювання нового вектора соціальної динаміки, за якого маємо не лише підтримувати демографічні полюси, а й вибудовувати соціальний баланс демографічних поколінь. Не можемо не зважати на те, що сьогодні дедалі більше

стає уразливим населення середніх (працездатних) вікових груп. Справді, в умовах, породжених зовнішніми і внутрішніми чинниками, а саме зростаючої гнучкості ринку праці, небаченої мобільності виробництва, наявних і потенційних структурних зрушень, асиметрії в розвитку ринку праці та ринку освітніх послуг, поглиблення диспропорцій у структурі робочих місць тощо, в чимдалі більш нестійкому стані опиняється працездатне населення, яке має не лише забезпечувати свій добробут, а й виконувати істотні соціальні обов'язки стосовно дітей і членів сім'ї похилого віку.

Втім, нині саме населення середніх вікових груп залишається на узбіччі загальної соціально-економічної політики. Левова частка чинників, що впливають на життєдіяльність і добробут працездатного населення, перебуває у площині ринку праці, який розвивається в основному під впливом загальної економічної кон'юнктури. У таких умовах особливого значення набуває державна політика зайнятості як складова соціальної політики стосовно працездатного, економічно активного населення. Тому місію соціальної політики в сучасних умовах не слід пов'язувати ні з захистом соціально уразливих верств населення, ні зі створенням умов для фізіологічного виживання людини, ні з пом'якшенням соціальних конфліктів, що виникають через відсутність балансу інтересів сторін і суб'єктів соціально-економічних відносин, хоча, безумовно, все це і важливо, і актуально.

Соціальна політика в нинішньому її розумінні — це не стільки соціальний захист, соціальне забезпечення, скільки закладання підвалин соціального виміру, соціального розвитку. Головне, на що суспільство має розраховувати від реалізації соціальної політики, — це досягнення сучасних соціальних стандартів людського розвитку. Причому розвитку повинні підлягати всі умови життєдіяльності людини на всіх етапах її життєвого циклу.

Потребує критичного сприйняття й поширена в суспільстві думка, що державний бюджет України був в останні роки надміру соціальним. Перш ніж підтвердити чи заперечити цей висновок, маємо визначитися з критеріями рівня соціальності бюджету. Автор поділяє позицію тих економістів, які за критерій соціальності головного фінансового плану вважають не стільки структуру його видатків, скільки його спроможність вирішувати наявні соціальні проблеми. Якщо керуватися цим критерієм, то маємо всі підстави стверджувати, що для українського бюджету в найближчій перспективі немає загрози бути соціальним, оскільки його фінансові спроможності унеможливають гідне розв'язання наявних соціальних проблем і власне «соціалізацію» економічних відносин на рівні європейських вимог.

Водночас владні структури, інститути громадянського суспільства можуть і повинні виходити з тих передумов, що будь-який бюджет за своєю суттю та призначенням має бути здебільшого соціальним, оскільки такою є його природа. Суспільство, його суб'єкти свідомо відраховують частку зароблених доходів для усупільненого, централізованого розв'язання нагальних проблем - передусім соціального характеру - через інститут місцевих і державного бюджетів.

Наступний міф, що сприяє поглибленню асиметрії між економічним і соціальним розвитком, — це нав'язана суспільству думка про те, що становлення ринкової економіки неминуче пов'язане з істотним розшаруванням, зростаючою нерівністю. Під цим гаслом упродовж двох останніх десятиліть здійснювалися розподільчі і перерозподільчі процеси, наслідком яких стали гострі диспропорції в соціальній сфері, що проявляються, по-перше, в непомірній нерівності доходів та бідності населення, а, по-друге, в безмежно високій нерівності розподілу власності.

Розподіл ресурсів, доходів тощо справді завжди характеризується певною мірою нерівності. Остання є системною характеристикою розподільчих відносин у сфері доходів і розподілу суспільних благ у цілому. За однакових обсягів ресурсів доступність до них конкретних груп населення і окремих індивідів може варіювати в широких межах. Втім, наукою доведено і підтверджується практикою, що нерівність повинна «вписуватися» в суспільно прийнятні межі, що значні масштаби і глибина нерівності не є іманентними характеристиками ринкового господарства. Дослідження, проведені в останні роки Світовим банком, іншими міжнародними організаціями, засвідчують негативний вплив надмірної нерівності на економічне зростання. Зазначимо також, що ціла низка досліджень, побудованих на динамічних моделях ринку, засвідчують, що зростання нерівності, яке не стримується прогресивними податками та перерозподілом доходів, призводить до істотного зростання доходів лише багатих і зuboжіння практично всіх інших верств населення.

Маємо констатувати, що це ж, на жаль, підтверджується і українською практикою. Існуючі нині в Україні механізми формування та перерозподілу доходів населення налаштовані і працюють на користь громадян із високими статками, адже більша частка сукупного приросту доходів фактично спрямовується на збільшення доходів найзаможніших. Діючий формат розбудови соціальної політики продукує аномальні явища, коли нерівність і концентрація доходів заможних зростають, а деформовані розподільчі механізми не дають змоги скоротити масштаби і глибину бідності навіть за умов економічного зростання. Форсоване зростання і без того високих доходів маємо на тлі, коли доходи багатих підпадають під менший податковий тягар, оскільки більша частка їхніх доходів виступає не у формі заробітної плати, а як дивіденди, відсотки тощо, які оподатковуються за більш низькими ставками або взагалі не оподатковуються. Прірва між багатством і бідністю, нерівність (в їхньому широкому розумінні) в Україні є надзвичайно великими в порівнянні з ситуацією у розвинених країнах світу. Маємо усвідомити, що без перебудови розподільчих механізмів у напрямі розумного обмеження зростання високих доходів із задіянням потенціалу економіко-правових заходів, неможливо скоротити неприпустимо велику нерівність, зменшити бідність та створити умови для стійкого соціально-економічного розвитку. Отже, не припиняючи ролі ресурсної складової соціальної політики, маємо істотно посилити потенціал її інституціональної компоненти.

За існуючих у країні масштабів нерівності маємо не лише скруту в багатьох родинах, а й пригніченість духу, невіру в майбутнє, розчарування, апатію, настрої утриманства, тривоги й депресію. Все це формує відповідний емоційний стан життя великої частки населення країни.

На наше переконання однією з передумов формування в Україні соціальної політики європейського типу є гармонізація усієї системи суспільних відносин, розбудова моделі реального економічного прогресу та соціальної динаміки. Формування такої моделі чи не основне завдання політичної еліти, наукового співтовариства, усіх суб'єктів громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ

Змушені констатувати, що існуюча в Україні модель суспільного устрою має такий формат, за якого не забезпечується гармонізація інтересів абсолютної більшості суб'єктів ринкової економіки та громадянського суспільства, має тенденцію до зниження соціальної згуртованості. Ця модель «працює» здебільш на вузькорисливі інтереси владарюючої еліти і є суто «елітарною» переважно у негативному розумінні цього поняття. Набуло небачених (за європейськими мірками) масштабів злиття (поєднання) влади і власності. Перманентні зміни у владі не змінюють цієї тенденції. Влада і власність цементуються, відпрацьовуються лише схеми прикриття цього моноліту.

З огляду на зазначене вище виникає цілий ряд запитань, які все ще не знайшли належного наукового опрацювання та не мають однозначної відповіді. Серед цих запитань звернімо увагу на такі:

«Чи може модель суспільного устрою, у якій відбувається злиття влади і власності, бути не асоціальною та забезпечувати гармонізацію інтересів абсолютної більшості суб'єктів громадянського суспільства?»; «Чи можна існуючу модель суспільного устрою вважати соціальною, моделлю реального прогресу, якщо іманентним її атрибутом стала можливість отримання статусної ренти і остання перетворюється чи не в основний дохід бюрократії усіх рівнів?»; «За сучасного формату суспільного устрою розпочинається новий етап підпорядкування праці капіталом чи, навпаки, цей формат потенційно і реально може впливати на соціалізацію відносин у «світі праці»?».

Задля досягнення відчутних змін на краще на «полі» соціально-трудового розвитку маємо не просто сформулювати науково обґрунтовані відповіді на ці питання, маємо виробити нову суспільну філософію, об'єднуючу національну ідею, засновану на соціальній відповідальності влади, бізнесу і кожного громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дж. Стиглиц. Экономика государственного сектора — Режим доступа : <http://www.vedomosti.ru/finance/news/2009/09/23/8441-48>
2. Колот А.М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку: моногр. — К.: КНЕУ, 2010. — С. 206.